

SURXONDARYO VILOYATIDA DEGRADATSIYAGA UCHRAGAN YERLAR. DEGRADATSIYAGA UCHRASH SABABLARI VA HOZIRGI XOLATI

Qilichova Muxlisa Abdisoat qizi

Termiz Davlat Universiteti Ekologiya yo'nalishi 2-kurs Magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida yer resurslarining degradatsiyaga uchrashi, ushbu jarayonning asosiy sabab va omillari hamda hozirgi ekologik holati atroflicha yoritib berilgan. Tadqiqotda hududning tabiiy-geografik sharoiti, iqlim xususiyatlari, antropogen faoliyat ta'siri, qishloq xo'jaligi tizimining yer degradatsiyasiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, degradatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: yer degradatsiyasi, tuproq eroziyasi, sho'rlanish, Surxondaryo viloyati, ekologik holat, qishloq xo'jaligi.

Abstract: In this article, the degradation of land resources in the Surkhandarya region, the main causes and driving factors of this process, as well as the current environmental condition are comprehensively examined. The study scientifically analyzes the natural and geographical conditions of the region, climatic characteristics, the impact of anthropogenic activities, and the influence of the agricultural system on land degradation. In addition, the socio-economic consequences of land degradation are also highlighted.

Key words: Land degradation, soil erosion, salinization, Surkhandarya region, environmental condition, agriculture.

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматриваются процессы деградации земельных ресурсов в Сурхандарьинской области, основные причины и факторы, вызывающие данное явление, а также современное экологическое состояние территории. В ходе исследования с научной точки зрения проанализированы природно-географические условия региона, климатические особенности, влияние антропогенной деятельности и воздействие сельскохозяйственной системы на деградацию земель. Также раскрыты социально-экономические последствия деградации земель.

Ключевые слова: Деградация земель, эрозия почв, засоление, Сурхандарьинская область, экологическое состояние, сельское хозяйство.

Kirish. Yer resurslari jamiyat taraqqiyotining muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi rivojlangan hududlarda yer unumdorligi aholining turmush darajasi, oziq-ovqat xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda butun dunyoda yer degradatsiyasi muammosi keskinlashib

bormoqda. Aholi sonining ko'payishi, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, iqlim o'zgarishi va noto'g'ri xo'jalik yuritish tizimi natijasida katta maydonlarda unumdorlik pasayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasining janubiy hududi bo'lgan Surxondaryo viloyati ham ushbu muammoga duch kelayotgan hududlardan biridir. Surxondaryo viloyatida yer degradatsiyasi jarayonlari, ayniqsa sho'rlanish, suv va shamol eroziyasi, cho'llanish shaklida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli Surxondaryo viloyatida degradatsiyaga uchragan yerlar, ularning yuzaga kelish sabablari va hozirgi holatini ilmiy asosda o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

SURXONDARYO VILOYATINING TABIIY-GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Geografik joylashuvi

Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining eng janubiy qismida joylashgan bo'lib, hududi 20,1 ming km² ni tashkil etadi. Viloyat shimolda Qashqadaryo viloyati, sharqda Tojikiston Respublikasi, janubda va janubi-g'arbda Afg'oniston va Turkmaniston bilan chegaradosh. Bunday geografik joylashuv hududning iqlim va tabiiy sharoitlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Iqlim sharoiti

Surxondaryo viloyat iqlimi keskin kontinental bo'lib, yoz fasli juda issiq va quruq, qish esa nisbatan iliqroq o'tadi. Yoz oylarida havo harorati +45°C dan oshishi kuzatiladi. Yillik yog'in miqdori past bo'lib, asosan qish va bahor oylariga to'g'ri keladi. Ushbu holat tuproq namligining yetishmasligiga va degradatsiya jarayonlarining kuchayishiga sabab bo'ladi.

Tuproq qoplami

Surxondaryo viloyatida qumli tuproqlar, o'tloqi tuproqlar, qumli va sho'rxok tuproqlar keng tarqalgan. Sug'oriladigan hududlarda ikkilamchi sho'rlanish keng ko'lamda uchraydi, bu esa yer unumdorligining pasayishiga olib keladigan muhim sabablardan hisoblanadi.

YER DEGRADATSIYASI TUSHUNCHASI VA NAZARIY ASOSLARI

Yer degradatsiyasi tushunchasi

Yer degradatsiyasi — bu tuproqning fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlarining yomonlashuvi natijasida uning unumdorligi pasayish jarayonidir. Degradatsiya tabiiy va antropogen omillar ta'sirida sodir bo'ladi.

Yer degradatsiyasining asosiy shakllari

Yer degradatsiyasi quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- suv eroziyasi
- shamol eroziyasi
- sho'rlanish
- cho'llanish
- biologik degradatsiya

Surxondaryo viloyatida ushbu jarayonlarning deyarli barchasi uchraydi.

SURXONDARYO VILOYATIDA YERLARNING DEGRADATSIYAGA UCHRASH SABABLARI

Noto'g'ri sug'orish tizimlari

Sug'oriladigan yerlarda suvdan me'yorida ortiq foydalanish yer osti suvlarining sathini ko'tarib, tuproq sho'rlanishiga olib keladi. Bu holat Surxondaryo viloyatida keng tarqalgan muammolardan biridir.

Qishloq xo'jaligining intensivlashuvi

Bir xil ekinlarni ketma-ket ekish, tuproqni dam oldirmaslik va mineral

o'g'itlardan me'yoridan ortiq foydalanish tuproq strukturasi buzilishiga olib keladi.

Yaylovlardan haddan tashqari foydalanish

Chorva mollarining soni yaylov sig'imidan oshib ketishi natijasida o'simlik qoplami yemiriladi va eroziya jarayonlari kuchayadi.

Iqlim o'zgarishi ta'siri

Qurg'oqchilikning kuchayishi va haroratning oshishi cho'llanish jarayonlarini tezlashtirmoqda.

SURXONDARYO VILOYATIDA DEGRADATSIYAGA UCHRAGAN YERLARNING HOZIRGI HOLATI

Degradatsiya miqyosi

Hozirgi vaqtda viloyat hududining sezilarli qismi o'rtacha va kuchli darajada degradatsiyaga uchragan. Ayniqsa, sho'rlangan va eroziyaga uchragan yerlar salmog'i ortib bormoqda.

Qishloq xo'jaligiga ta'siri

Yer unumdorligining pasayishi qishloq xo'jaligi hosildorligining kamayishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga olib kelmoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar

Degradatsiya:

- aholi daromadining kamayishi
- ishsizlikning ortishi

• ekologik muvozanatning buzilishikabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda.

Tuproq turlari va ularning degradatsiyaga moyilligi

Surxondaryo viloyatida yer resurslari quyidagi tuproq turlariga bo'linadi:

1. **Bo'z tuproqlar** – och jigarrang, sho'rlanishga moyil, eng ko'p tarqalgan tuproq turi. Sug'oriladigan yerlar, qishloq xo'jaligi maydonlarida hosildorlik pasayishining asosiy sababi.
2. **Sho'rxok tuproqlar** – sho'rlanish darajasi yuqori, tabiiy o'simlik qoplami yetishmaydi. Sug'orilgan yerlar uchun xavfli.
3. **O'tloqi-alluvial tuproqlar** – tog' oldi vodiylarida joylashgan, suv resurslariga yaqin, eroziyaga nisbatan sezgir.
4. **Qumli tuproqlar** – shamol eroziyasiga juda moyil, o'simlik o'sishi qiyin.

Bu tuproqlarning har biri degradatsiyaga nisbatan turlicha sezgir: bo'z tuproqlar sho'rlanishga, qumli tuproqlar shamol eroziyaga, tog' oldi alluvial tuproqlar suv eroziyaga eng ko'p uchraydi.

Sho'rlanishning hozirgi holati

Sug'orish tizimlari yetarli darajada ishlamasligi va yer osti suvlarining sathining ko'tarilishi natijasida viloyatning ayrim hududlarida sho'rlanish jarayoni keskinlashgan:

• **Sho‘rlangan maydonlar** – viloyatdagi sug‘oriladigan yerlarning 12–18% ga yetadi.

• **Tumanlar bo‘yicha tarqalishi:** Termiz va Denov tumanlari – yuqori sho‘rlanish, Boysun va Qumqo‘rg‘on – o‘rta darajada.

• Sho‘rlanish natijasida tuproqning fizik va kimyoviy xususiyatlari o‘zgarib, hosildorlik sezilarli darajada kamayadi.

Sho‘rlanish jarayoni ayniqsa **qayta ishlangan paxta maydonlari** va **intensiv sug‘oriladigan ekin yerlarida** kuzatiladi.

Eroziya jarayonlari

Suv eroziyasi va shamol eroziyasi viloyatda keng tarqalgan:

• Suv eroziyasi: Boysun tog‘ oldi hududlarida va Termiz vodiylarida, yomg‘ir va sug‘orish suvlarining tuproqni yuvishi natijasida chuqurlar, kanallar va eroziya shakllari paydo bo‘ladi.

• Shamol eroziyasi: Tekislik hududlari (Termiz, Sho‘rchi, Qumqo‘rg‘on) qumli va bo‘z tuproqlarda shamol ta’sirida siljish, qum ko‘chkilarining shakllanishi kuzatiladi.

• Natija: Tuproq qatlamining yuqori qismi yo‘qoladi, hosildorlik pasayadi, va o‘simlik qoplamasi yo‘qoladi.

Sug‘orish tizimi va yer osti suvlari

Viloyatda sug‘orish tizimi asosan kanal va quduq sug‘orish tizimlariga asoslangan. Hozirgi holat:

• Kanallar eski va samaradorligi past, suv tarqalishi teng emas.

• Yer osti suvlarining sathi ko‘tarilishi – sho‘rlanishni kuchaytiradi.

• Sug‘oriladigan yerlarning 20% drenaj va suv ta’minoti yetishmovchiligi tufayli degradatsiyaga uchragan.

Biologik degradatsiya

• Yaylovlardan ortiqcha foydalanish va chorva mollari ko‘payishi

• O‘simlik qoplamining yemirilishi

• Tuproqdagi organik modda miqdorining kamayishi
Natijada, yer unumdorligi pasayadi va hududlarda biologik xilma-xillik kamayadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar

• Hosildorlik pasayishi: Bug‘doy, paxta, makkajo‘xori va sabzavot ekinlari hosildorligi kamayadi.

• Daromadning kamayishi: Qishloq aholisining moliyaviy holati yomonlashadi.

• Ishsizlik va migratsiya: Qishloq xo‘jaligi ishchilari ish o‘rinlarini yo‘qotadi, shahar va chet elga migratsiya ortadi.

• Ekologik xavf: Sho‘rlangan va eroziyaga uchragan hududlar landshaftni o‘zgartirib, tabiiy muvozanatni buzadi.

Monitoring va tiklash choralari

So‘nggi yillarda Surxondaryo viloyatida:

1. Geomexanizatsiyalashgan monitoring: Masofadan zondlash (satellit tasvirlar) orqali sho‘rlanish va eroziya maydonlari aniqlanmoqda.
2. Sug‘orish tizimlarini yangilash: Drenaj kanallari qayta tiklanmoqda, samarali sug‘orish texnologiyalari joriy etilmoqda.
3. Agrotexnika tadbirlar: Ekin almashinuvi tizimi, organik o‘g‘itlar, tuproq konservatsiyasi texnologiyalari.
4. Reforestatsiya va o‘simlik qoplami tiklash: Eroziyaga uchragan hududlarda daraxt va o‘tloq ekish ishlari olib borilmoqda.

XULOSA

Surxondaryo viloyatida yer degradatsiyasi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u tabiiy sharoitlar va inson faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, degradatsiya jarayonlarining kuchayishi viloyatning ekologik va iqtisodiy barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Yer resurslaridan oqilona foydalanish va ilmiy asoslangan yondashuvlar degradatsiyani kamaytirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. H.K.Karshibaev, F.B.Abduxoliqov Degradatsiyaga uchragan maydonlarni biologik rekultivatsiya qilish. Toshkent. “www.urmon.uz” 2024 yil.
2. <https://xabar.uz/uz/jamiyat/bmt-ozbekistonning-rezolutsiya>
3. https://eco.gov.uz/ru/site/news?id=3762&utm_source=in_materials
4. R.Lal, M.Suleimenov, B.A.Stewart, D.O.Hansen, and P.Doraiswamy, Climate Change and Terrestrial Carbon Sequestration in Central Asia, 2007.
5. FAO. Land Degradation and Sustainable Land Management.
6. Ilmiy jurnal maqolalari va statistik to‘plamlar.